

7. Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств»: Закон України від 07.07.05 р. № 2771 // www.rada.gov.ua.
8. http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/Zvit2006_insurance.pdf.
9. Красовська І. Страхова діяльність // Головбух. — 2007. — № 43(522). — С. 8—13.
10. Особливості оподаткування страхових компаній // Юр. газета. — 2007. — № 43(127). — с. 12.
11. Про план першочергових заходів у сфері інвестиційної діяльності: Указ Президента України від 10.04.2006 р. № 300/2006.
12. Про заходи щодо утвердження гарантій та підвищення ефективності захисту права власності в Україні: Указ Президента України від 28.10.2005 р. № 1648/2005.
13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України: Указ Президента України від 29.06. 2005 р.; Про заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні: Указ Президента України від 24.11.2005 р. № 1648/2005.
14. Проект Податкового кодексу України // sta.gov.ua/tax/control/uk/publish/article?art_id

УДК 336.77:332.2:332.64

А.В. Тіней,

аспірант,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ ПРИ ІПОТЕЧНОМУ КРЕДИТУВАННІ

Методики оцінки вартості об'єктів нерухомості поділяються залежно від цілей, для яких вони застосовуються та сфери подальшого їх використання. При іпотечному кредитуванні склалася практика визначення ринкової та заставної вартостей.

Методика розрахунку заставної вартості вітчизняними банками є конфіденційною інформацією. Більше того, з метою прискорення процедури визначення заставної вартості об'єктів застави банки здійснюють лише дисконтування їх ринкової вартості. Розмір дисконту встановлюється внутрішньобанківськими інструкціями і може досягати навіть 70 % ринкової вартості об'єкта застави. Сама ж методика проведення розрахунку дисконту обмежується простими розрахунками або вивченням практики інших банків. Застосування надто спрощених методів оцінки об'єктів застави, призводить до необґрунтованого завищення кредитних ризиків банків. У разі заниження вартості можливого об'єкта застави банк відмовляється від кредитування або кредитує його в меншому обсязі, щоб забезпечити запропоновану в заставу нерухомість [8, с. 6].

Через неврегульованість законодавства України дефініції поняття заставної вартості, процедури та методики її оцінки створюються умови для зловживання з боку банків у цій сфері шляхом використання необґрунтовано високого розміру дисконту, тим самим перекладаючи більшість ризиків, пов'язаних із кредитуванням, на позичальника, а також беручи в забезпечення нерухомість, вартість якої набагато перевищує можливу суму претензій банку. Як наслідок, банк видає меншу суму кредиту, яку міг би отримати позичальник.

У працях науковців з питань, пов'язаних із ви-

значенням заставної вартості та розміру дисконту, а саме: О. Бассової, В. Галасюка, В. Галасюка, О. Євтуха, С. Кручка, В. Петрова та інших, не приділяється достатньої уваги методиці оцінки заставної вартості сільськогосподарських угідь, яка б враховувала специфіку галузі сільського господарства й особливості ведення аграрного виробництва.

У подальшому необхідним є вдосконалення дефініції поняття заставної вартості та опрацювання рекомендацій щодо законодавчого врегулювання питань, пов'язаних із заставною вартістю (методики визначення, обґрунтування величини дисконту), що сприятиме підвищенню суми кредиту банків і зменшенню ризику непокриття збитків у разі примусової реалізації об'єкта застави, або навпаки, обґрунтування відмови у видачі іпотечного кредиту. Крім того, розуміння позичальниками основних елементів методики розрахунку дисконту стимулювало б їх до поліпшення показників, що враховуються банком при розрахунку величини заставної вартості.

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про оцінку земель» при заставі земельних ділянок обов'язковим є проведення їх експертної грошової оцінки [3], а елементом цієї процедури — визначення виду вартості, що оцінюється відповідно до умов угоди [5]. Вибір виду вартості здійснюється залежно від мети оцінки й умов майбутньої угоди.

У п. 3. Постанови Кабінету Міністрів України «Про експертну грошову оцінку земельних ділянок» від 11.10.2002 р. № 1531 зазначається, що при здійсненні експертної грошової оцінки оцінювачем визначається ринкова (імовірна ціна продажу на ринку) або інший вид вартості об'єкта оцінки (заставна, страхова, для бухгалтерського обліку тощо), за яку

він може бути проданий (придбаний) або іншим чином відчужений на дату оцінки відповідно до умов угоди.

У вищенаведеному можна помітити, що в Постанові № 1531 розмежовується ринкова вартість від інших (неринкових) видів вартостей (заставної, страхової, для бухгалтерського обліку) залежно від мети оцінки.

Більш розширений перелік неринкових видів вартостей наведено в п. 19 Національного стандарту оцінки № 1, обов'язковість використання яких покладено на всіх суб'єктів оціночної діяльності: вартість заміщення, вартість відтворення, залишкова вартість заміщення (відтворення), вартість у використанні, споживча вартість, вартість ліквідації, інвестиційна вартість, спеціальна вартість, ліквідаційна вартість, чиста вартість реалізації, оціночна вартість. Як видно з наведеного, у зазначеному нормативному акті відсутній такий вид вартості як застава, а відповідно і рекомендації щодо її визначення, крім обумовленого в пункті 34 обов'язку, що у випадку застави, оцінка об'єкта повинна здійснюватися за ринковою вартістю без включення до неї суми податку на додану вартість [6].

Варто звернути увагу й на те, що відповідно до п. 6 ст. 5 Закону України «Про іпотеку», вартість предмета іпотеки може визначатися за згодою між іпотекодавцем і іпотекодержателем або шляхом оцінки предмета іпотеки відповідним суб'єктом оціночної діяльності у випадках, передбачених законом або договором [2]. Зважаючи на суть відносин, можна стверджувати, що крім ринкової вартості йдеться і про заставну вартість. Оцінювач зобов'язаний проводити оцінку саме ринкової вартості при заставних операціях. Щодо заставної вартості, то її може розраховувати як оцінювач, так і банк, враховуючи те, що під час підписання іпотечного договору величина оцінки обов'язково повинна погоджуватися з іпотекодавцем.

Поняття ринкової вартості та методика її визначення достатньо відрегульовані нормативно-правовими актами. Стосовно заставної вартості, то, як відмічалось, в чинному законодавстві України відсутні дефініції поняття заставної вартості та методики її розрахунку, що зумовлює необхідність проведення додаткового дослідження цього питання.

Ретроспективний аналіз законодавства України свідчить, що дефініцію поняття заставної вартості було наведено в Постанові Кабінету Міністрів України «Про методику оцінки майна під час приватизації» від 12.10.2000 р. № 1554, яка у 2003 р. втратила чинність. У зазначеній постанові заставною вартістю вважалася дисконтова на дату оцінки справедлива (ринкова) вартість необоротного активу, визначена на передбачувану дату закінчення терміну дії договору застави з метою укладення договору застави

майна [7]. Щодо наукових досліджень, то у працях вітчизняних та іноземних учених з питань визначення поняття заставної вартості та методики її розрахунку існують певні розбіжності. Так, розкриваючи зміст поняття заставної вартості В.В. Галасюк і В.В. Галасюк відмічають, що це вартість об'єкта нерухомості визначена лише оцінювачем (не банком!), розмір якої покриває несплачену частину основного боргу по кредиту, відсотків по ньому і витрат на продаж об'єктів у разі неповернення кредиту [8, с. 20].

Порівняно з практикою та чинним законодавством в наведеному визначенні існує певна суперечність, пов'язана із суб'єктом оцінки, тобто в частині твердження про неможливість банків проводити таку оцінку.

У визначенні поняття заставної вартості, наведеного російським науковцем В.І. Петровим, застава вартість розглядається як вартість майна, що забезпечує іпотечний кредит, величина якого гарантує відшкодування грошових коштів кредитора за рахунок примусової реалізації об'єкта застави у разі невиконання позичальником своїх зобов'язань [10, с. 19].

Розглядаючи досліджуваний вид вартості, у своїх працях С.І. Кручок застосовує термін «заставна ціна», під якою, на його думку, слід розуміти сподівану ціну продажу предмета застави за мінусом кредитних ризиків. При цьому процедура узгодження суми кредиту з вартістю застави при відомій очікуваній ціні продажу передбачає оцінку кредитних ризиків та визначення заставної ціни [9, с. 135]. Науковець ототожнює терміни «сподівана ціна продажу», «очікувана ціна продажу», «заставна ціна», натомість не вживається термін «вартість». Водночас у Національних стандартах оцінки № 1 ціна визначається як фактична сума грошей, сплачена за об'єкт оцінки або подібне майно, а під вартістю — саме еквівалент цінності об'єкта оцінки, виражений у ймовірній сумі грошей [6].

На підставі вищенаведеного зазначимо, що застава вартість сільськогосподарських угідь, на наш погляд, характеризується такими особливостями:

- 1) визначається банком або оцінювачем із подальшою фіксацією в іпотечному договорі на основі добровільного волевиявлення обох сторін (іпотекодавця та іпотекодержателя);
- 2) базовою по відношенню до заставної вартості є ринкова вартість;
- 3) розраховується при видачі іпотечного кредиту і враховує можливу примусову реалізацію предмета застави на торгах;
- 4) відповідає максимальній сумі кредиту, яка може бути одержана позичальником під заставу об'єкта, що передається в іпотеку;
- 5) забезпечує покриття вимог банку визначених законодавством і зазначених у кредитному та іпотечному договорах;

- 6) забезпечує швидку реалізацію об'єкта застави;
- 7) враховує кредитний рейтинг позичальника.

Слід також підкреслити, що застава вартість розраховується на етапі видачі кредиту і в подальшому використовується для обґрунтування його розміру. На випадок примусової реалізації предмета застави на торгах в іпотечному договорі доцільно обумовлювати вартість, за якою відбуватиметься така реалізація. При цьому можна використовувати коефіцієнт зниження ринкової вартості. Це відповідатиме особливостям процедури примусової реалізації об'єкта застави на торгах, а також сприятиме зменшенню строку експозиції, протягом якого об'єкт оцінки може бути виставлений для продажу на ринку з метою забезпечення його відчуження за найвищою ціною і тривалість якого залежить від співвідношення попиту та пропозиції на подібне майно, кількості та купівельної спроможності потенційних покупців, а також інших чинників.

Вищенаведене відповідає вимогам ст. 43 Закону України «Про іпотеку», де зазначається, що початкова ціна продажу предмета іпотеки встановлюється рішенням суду або за згодою між іпотекодавцем та іпотекодержателем, а якщо вони не досягли згоди, — на підставі оцінки, проведеної відповідно до законодавства про оцінку майна і майнових прав та професійну оціночну діяльність. При цьому початкова ціна продажу майна не може бути нижче 90 відсотків його вартості, визначеної шляхом оцінки [2]. Наявність зазначеної вимоги націлює на доцільність застосування коефіцієнта зниження ринкової вартості предмета іпотеки у разі його примусового продажу на земельних торгах. Позначимо його як K_1 . При цьому його розмір не повинен понижувати ринкову вартість застави більше ніж на 10 %.

Потреба використання наведеного коефіцієнта полягає також у тому, що продаж об'єкта застави здійснюється у значно коротші строки від терміну, необхідного для реалізації майна за вартістю, яка б відповідала ринковій. У разі примусового продажу предмета застави на земельних торгах продавець (банк) бажає здійснити їх якомога швидше. Знижуючи ціну продажу на торгах, банк стимулює попит потенційних покупців. У свою чергу покупець, який бере участь у торгах, розраховує придбати об'єкт за ціною, нижчою від тієї, яка встановилася на ринку на момент проведення земельних торгів.

Визначення заставної вартості здійснюється з метою недопущення збитків банком, які можуть виникнути у разі некредитоспроможності позичальника. Банк, як відомо, не може ризикувати сумою виданого кредиту, а також коштами, що можуть бути витрачені на здійснення процедури примусової реалізації заставленої земельної ділянки з торгів.

Під час переговорів між банком та іпотекодавцем досягається згода про максимальний розмір вимог,

які забезпечуються заставою. Вимоги, які можуть включатися до претензій банку, зазначені в статті 22 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» та статті 7 Закону України «Про іпотеку» [1;2].

Наведене націлює на необхідність проведення банком точного підрахунку суми можливих вимог у разі здійснення примусового стягнення кредиту, який погашатиметься за рахунок заставленої й реалізованої земельної ділянки. Для досягнення зазначеного наведемо розподіл можливих вимог стягнення суми кредиту на три групи.

1 група — «вимоги, пов'язані з виконанням основного зобов'язання» (B_1), що являють собою суму несплаченого кредиту та відсотків по ньому, комісії за обслуговування кредиту, суму страхових платежів, якщо майно страхувалося заставодержателем.

2 група — «вимоги щодо сплати збитків, завданих порушенням умов, зазначених у кредитному та іпотечному договорах» (B_2) — суму штрафних санкцій (пеня, неустойка, штрафи), яку позичальник має виплатити банку за порушення цих умов, якщо вони передбачені кредитною угодою.

3 група — «вимоги щодо відшкодування витрат, пов'язаних зі зверненням стягнення на заставлене майно та його реалізацією» (B_3) — відшкодування витрат, пов'язаних з пред'явленням вимоги за зобов'язанням і зверненням стягнення на предмет іпотеки; витрат на утримання і збереження предмета іпотеки, виплатою податків і зборів (ПДВ, держмитто тощо); витрати по вчиненню виконавчого напису, судові, нотаріальні витрати, витрати на оплату винагороди залученим експертам (юристам, оцінювачам); витрати на підготовку і проведення прилюдних торгів, комісійної винагороди спеціалізованій торговельній організації, виконавчий збір і витрати на проведення виконавчих дій; інші можливі документально підтверджені витрати іпотекодержателя у разі їх наявності.

Завершуючи розгляд питань, пов'язаних із визначенням суми вимог банку, необхідно відмітити, що розмір вимог доцільно зменшувати на розмір передбачуваної страхової премії. У цьому разі страхування виконує роль інструменту управління розміром суми кредиту шляхом збільшення розрахункової величини заставної вартості.

Додатково при визначенні заставної вартості доцільним є використання коефіцієнта зміни ринкової вартості оцінюваного об'єкта — K_2 .

Хоча дати проведення оцінки ринкової та заставної вартості майже збігаються, однак до першої вартості висувається вимога її актуальності на момент оцінки, для іншої — на весь період кредитування. Тому врахування можливої зміни ринкової вартості, при визначенні розміру заставної вартості, зменшує ризик банку щодо достатності забезпечення вартіс-

ттю застави суми можливих вимог банку на дату можливого звернення стягнення.

Величина ринкової вартості сільськогосподарських угідь на дату можливого звернення стягнення змінюється внаслідок зміни попиту та пропозиції на ринку, на які, в свою чергу, впливатимуть такі фактори: економічні (тенденції зміни попиту та пропозиції на земельну ділянку; зміна величини доходів землевласників; темпи економічного розвитку держави; зміна кількості суб'єктів, які отримують право придбати заставлену земельну ділянку); фізичні (розвиток інфраструктури, у т.ч. транспортної доступності до земельної ділянки; відкриття технологічних рішень в області землекористування; зміна ступеня негативного впливу природних явищ; площа земельної ділянки; зміна якості земельної ділянки; зміна відстані до населених пунктів або кількості населення, яке в них проживає); політичні (зміна державної політики у сфері підтримки й податкового тиску галузі сільського господарства) та соціальні (зміна чисельності працездатного населення в регіоні та ін.).

Фактори оцінюються мірою їх впливу на зміну величини визначеної ринкової вартості об'єкта застави в майбутньому періоді за складеною суб'єктом оцінки оціночною шкалою.

Оцінювач може брати до уваги всі наведені фактори, здійснювати відбір найбільш значущих або доповнювати наведений перелік іншими. Роз'яснення щодо ступеня впливу фактору повинно обов'язково додаватися до звіту. Проте фактори, які має враховувати оцінювач, потребують глибокого знання не лише специфіки сільського господарства, а й прогнозування соціально-економічних, політичних змін у державі. Все це формує високі вимоги до оцінювачів, які здійснюватимуть оцінку.

І, останнє, на що пропонується звернути увагу, це вплив на величину заставної вартості показника кредитного рейтингу позичальника, який формується залежно від його фінансового стану. Необхідність врахування рейтингу позичальника зумовлена наявністю вимоги Національного банку України щодо обов'язку банків формувати резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями. При здійсненні розрахунку резерву під кредитні ризики банки мають здійснювати класифікацію кредитного портфеля за кожною кредитною операцією залежно від фінансового стану позичальника, стану обслуговування позичальником кредитної заборгованості та з урахуванням рівня забезпечення кредитної операції. Наведені вимоги беруться до уваги банками і висвітлюються у внутрішніх банківських документах у вигляді інструкцій [4].

Враховуючи наведене, при визначенні величини дисконту, на розмір якого зменшуватиметься ринкова вартість, доцільно використовувати коефіціє-

єнт впливу кредитного рейтингу — K_3 . Його розмір залежатиме від класу позичальника та класифікації кредитної операції: 1) $K_3 = 0$, якщо в результаті розрахунку заставної вартості вимоги щодо розміру застави дотри муються; 2) $K_3 = 0$ значення, якщо потрібно буде зменшити розмір заставної вартості під впливом низького кредитного рейтингу позичальника.

Застосування такого коефіцієнта зумовлено трьома основними причинами:

по-перше, мотивувально-психологічними, які покликані стимулювати позичальника з нижчим кредитним рейтингом до повернення кредиту;

по-друге, створення умов, не вигідних комерційним банкам надавати позику особам, в яких фінансова діяльність є незадовільною або збитковою;

по-третє, мінімізувати випадки примусової реалізації майна на торгах.

Викладене вище дослідження особливостей заставної вартості та її складових дає можливість навести дефініцію поняття заставної вартості, як очікувану ринкову вартість об'єкта, що виступає забезпеченням виконання кредитних зобов'язань, на дату можливого звернення стягнення, зменшеної на суму вимог банку, і враховує обмежені термін її експозиції, кредитний рейтинг позичальника та суму страхових виплат. Формула, яку доцільно використовувати для розрахунку заставної вартості сільськогосподарських угідь, має наступний вигляд:

$$ЗВ = (PB \times D) - B + C; \quad (1)$$

$$D = \frac{100 - (K_1 + K_2 + K_3)}{100}; \quad (2)$$

$$B = B_1 + B_2 + B_3, \quad (3)$$

де $ЗВ$ — заставна вартість, грн; PB — ринкова вартість, грн; D — ставка дисконту, %; K_1 — коефіцієнт зниження ринкової вартості предмета іпотеки на випадок її примусового продажу на земельних торгах, %; K_2 — коефіцієнт зміни ринкової вартості, %; K_3 — коефіцієнт впливу кредитного рейтингу, %; B — сума вимог банку, грн; B_1 — вимоги, пов'язані з виконанням основного зобов'язання», грн; B_2 — вимоги щодо сплати збитків, завданих порушенням умов, зазначених у кредитному та іпотечному договорі, грн; B_3 — вимоги щодо відшкодування витрат, пов'язаних зі зверненням стягнення на заставлене майно та його реалізацією, грн; C — виплати страхової компанії, грн.

Висновки. Процедура визначення заставної вартості є складною і вимагає врахування специфіки галузі сільського господарства, особливостей технологій виробництва й одержання доходу, ринку землі та ринку капіталів, що зумовлює необхідність залучення висококваліфікованих оцінювачів.

При здійсненні оцінки заставної вартості від спеціалістів банку вимагатиметься наявність достатнього рівня кваліфікації в області експертної оцінки земель сільськогосподарського призначення, щоб забезпечити зниження кредитних ризиків банку та ефективність виданих ним кредитів. Банки, які зможуть забезпечити себе спеціалістами такого рівня, матимуть помітну конкурентну перевагу. За невеликої частки кредитних операцій, при визначенні заставної вартості сільськогосподарських угідь, доцільно скористатися послугами незалежних оцінювачів.

У подальшому необхідним є вдосконалення чинного законодавства шляхом внесення до Національного стандарту № 1 визначення поняття заставної вартості та вимог до методики її розрахунку. Розробка уніфікованих вимог до методики оцінки земель сільськогосподарського призначення з боку Національного банку України дала б змогу в подальшому забезпечити прозорість визначення заставної вартості, однакові умови на кредитному ринку, що у свою чергу призвело б до збільшення як зацікавленості банків у кредитуванні підприємств під заставу сільськогосподарських земель, так і збільшення кількості позичальників.

УДК 657:659.126

Список літератури

1. Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію об'яжень: Закон України від 18.11.2003 р. № 1255-IV // www.zakon1.rada.gov.ua
2. Про іпотеку: Закон України № 898 від 5.06.2003 р. // www.zakon1.rada.gov.ua
3. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 р. № 1378-IV // www.zakon1.rada.gov.ua
4. Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків: Положення затверджене Постановою Правління НБУ від 6.07.2000 р. № 279 і зареєстроване в Міністерстві юстиції України 03.08.2000 р. за № 474/4695 // www.zakon1.rada.gov.ua
5. Про експертну грошову оцінку земельних ділянок: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2002 р. № 1531 // www.zakon1.rada.gov.ua
6. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440 // www.zakon1.rada.gov.ua
7. Про методику оцінки майна під час приватизації: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.2000 р. № 1554 // Збірник урядових нормативних актів України 12.10—29.11.2000 р. № 5/2001. — К.: Вид. «Україна», 2001 (Ст. 80).
8. Галасюк В.В., Галасюк В.В. Определение стоимости по методу Галасюка (GMLV). Под ред. В.В. Галасюка. — Днепропетровск: ОАО «Издательство «Зоря», 2007. — 312 с.
9. Кручок С.І. Іпотечне кредитування: Навч. посіб. — К.: Мета, 2002. — 208 с.
10. Петров В.И. Оценка стоимости земельных участков: Уч. пособ. / В.И. Петров; Под ред. М.А. Федотовой. — М.: КНОРУС, 2007. — 208 с.

В.Б. Моссаковський,

к. е. н., професор,

Київський слов'янський університет

Т.В. Кононенко,

к. е. н.,

Державна академія житлово-комунального господарства

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ¹

Порядок відображення в обліку операцій щодо зменшення і відновлення корисності нематеріальних активів регулюється П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» та П(С)БО 28 «Зменшення корисності активів».

Під втратами від зменшення корисності слід розуміти суму, на яку балансова (залишкова) вартість активу перевищує очікувану величину відшкодування активу, а під вигодами від відновлення корисності активів слід розуміти вартість, на яку сума очікуваного відшкодування активу (в межах балансової (залишкової) вартості цього активу, на дату віднов-

лення корисності без урахування попередньої суми втрат від зменшення його корисності), перевищує його балансову (залишкову) вартість.

Зменшення вартості нематеріального активу може відбуватися через:

зменшення ринкової вартості активу протягом звітного періоду на суттєво більшу величину, ніж очікувалося;

фізичне пошкодження активу;

старіння активу, що пов'язано із втратою можливостей його використання;

¹ Закінчення. Початок статті див. № 1—2 і № 3—4 журналу.